

АВТЕНТИЧНІ РИСИ БІСЕРНИХ ПРИКРАС ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ НОШІ XIX ст.

Олена Федорчук
кандидат мистецтвознавства,
ст. наук. співроб.
відділу народного мистецтва
Інституту народознавства
НАН України,
м. Львів

Бісер (дрібні намистинки, головню зі скла) відноситься до улюблених українцями матеріалів для художньої творчості. В українському народному мистецтві бісер знайшов широке застосування у виконанні та оздобленні компонентів народної ноші (одягу): накладних прикрас, вбрання (натільний, нагрудний, поясний одяг) і доповнень одягу (торбинки, хустинки). Створення та функціонування таких виробів в обрядовості і повсякденності українців становить самобутню мистецьку традицію бісерного оздоблення народної ноші, яка сьогодні переживає фазу пасіонарно-креативного піднесення. Однією з причин актуалізації давньої традиції стало зростання етнічної та політичної самосвідомості, викликане загрозою національній державності через військову інтервенцію на сході України. Усвідомлення і позиціонування себе як представника українського народу багатьма реалізується через прилучення до народної творчості. Справді, в останні роки у містах і селах України почало стрімко зростати число народних майстринь, зокрема тих, хто захопився створенням накладних прикрас з бісеру.

Майстрині з високим рівнем етнічної свідомості в композиціях своїх творів прагнуть відтворювати національну орнаментику, проте не завжди вдало. Основною причиною промахів є брак знань. Упродовж 1950–1970-х рр. з низки причин у багатьох містах і селах України традиції бісерного оздоблення народної ноші творчі практики припинилися; не обійшлося без втрати значного пласту автентичного мистецького спадку та досвіду. Цінним джерелом для сучасної творчості є відомості про творчість майстрів XIX ст. як часу становлення основних рис орнаментики бісерних прикрас українців.

Рис. 1. Театральний гурт після прем'єри дитячої опери «Коза-дереза». 1892 р., с. Тишківці
Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. (Покуття)

Отож звернемося до витоків. Традиція бісерного декору народної ноші українців зародилася на рубежі XVIII–XIX ст.[1], коли бісер як художній матеріал з'явився також в народній творчості й інших європейських етносів. У кожного народу використання дрібних намистинок для прикрашання одягу мало свої технологічні, типологічні та художньо-стилістичні загальноетнічні й локальні особливості.

В Україні перші осередки нової мистецької традиції виникли на заході країни (Північна Буковина, Західне Поділля та Покуття) в сучасних межах Чернівецької, Тернопільської та Івано-Франківської областей (рис.1).

Зважаючи на розташування найдавніших осередків, можемо зробити припущення, що традиція використання бісеру в оздобленні компонентів народної ноші була занесена в Україну з південного заходу, правдоподібно через угорські та румунські землі [2].

Упродовж XIX ст. осередки традиції бісерного оздоблення народної ноші з'явилися також на інших українських теренах, зокрема на Гуцульщині, Бойківщині, Лемківщині, Опілілі, Східному Поділлі, Київському Поліссі.

Найдавнішими творами з бісеру стали накладні прикраси одягу, які носили на голові, шиї та грудях. Бісерними стрічками також оздоблювали парубочі та дівочі святкові й весільні головні убори. Більшість бісерних прикрас мала орнаментальну структуру. Винятки складали мониста (разки бісеру) та трясунки (пучки волосин з набраним на них бісером). Загалом, у XIX ст. побутувало 11 типів накладних прикрас: мониста, стрічковий ґердан, стрічковий ґердан з підвісками, однодільна силянка, обплетені мониста, об'ємна плетінка, розетковий ґердан, хрещатий ґердан, кутовий ґердан, пояс, трясунки. Багате типологічне розмаїття творів – одна з особливостей мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців (рис. 2, 3, 4, 5) [3].

Рис. 2. Дівча в монистах

Першість за популярністю належала орнаментальній прикрасі у вигляді стрічки, що була відомою на заході України під назвою «ґердан». Найімовірніше, така назва в перекладі з румунської означала «оберег». Справді, ученим добре відомо, що прикраси належать до кола найдавніших творів мистецтва, основною функцією яких було відвертати біду. Первісно апотропеї (ті, що відвертають біду) виконували з мушель моллюсків, зубів тварин, камінчиків з отворами тощо. Коли людина навчилася обробляти природні матеріали, вагомою частиною оберегового кодування став орнамент як універсальна мова символів.

Відомий дослідник української орнаментики *Михайло Селівачов* у монографії «Лексикон української орнаментики» переконливо довів, що всі мотиви традиційної орнаментики українців мали полісемантичний зміст, який зводився до захисту від злих сил, магічної стимуляції фертильності, оберігання життя і продовження роду [4]. Враховуючи, що більшість типів виконаних з бісеру оздоб мали орнаментальну структуру, стає зрозумілим широке зацікавлення українців бісерними прикрасами як оберегами, наділеними життєдайною магією.

Рис. 3. Дівчина в стрічковому ґердані з підвісками

Рис. 4. Обплетені мониста. Кінець XIX ст., Покуття. Музей етнографії та художнього промислу (м. Львів)

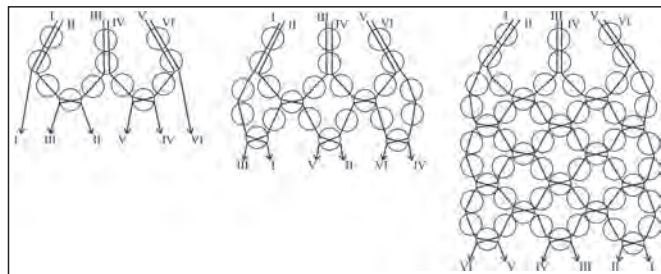
Рис. 5. Кутовий гердан. Кін. XIX ст., Західне Поділля. Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького

Традиція бісерного оздоблення народної ноші українців, що народилася відносно пізно, успадкувала архетипи національної орнаментики, які пройшли тривалий розвиток у художній мові архаїчних видів народного мистецтва. Зокрема, основою для творчості з бісером стала орнаментика тканих та вишитих компонентів народного одягу. Основні відмінності між графічним рішенням орнаментальних мотивів обумовлювалися техніками виконання.

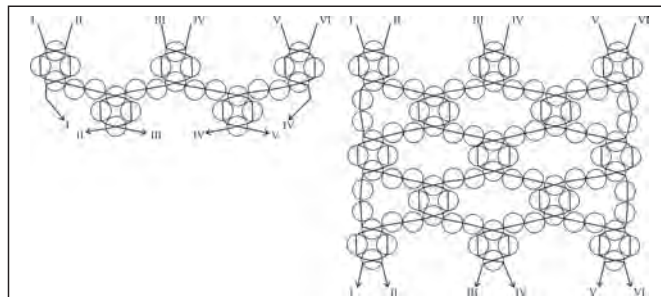
У XIX ст. бісерні прикраси виконували переважно у техніці нанизання, однією з народних назв якої було слово «силяння» – звідси назва ще одного популярного типу прикраси у вигляді ажурного комірця – «силянка». Найвідомішим технічним прийомом нанизання (силяння) стала «сіточка», яку виконували у спосіб «на декілька ниток». Використання декількох робочих ниток розосереджувало на них вагу бісеру й робило плетиво прикраси достатньо міцним, що було доречним у XIX ст., коли майстрині послуговувалися не дуже міцними матеріалами – кінським волосінням або ручнопряденими лляними нитками. Нанизання на декількох нитках потребувало підвищеної уважності й чимало часу. Лише в XX ст. у селянок з'явилася можливість використовувати міцні фабричні нитки та тоненькі голки, що сприяло поступовому розповсюдженню у народній творчості нанизання «на одну нитку», застосування якого значно пришвидшило творчий процес.

Технічний орнамент (технічна структура) нанизаних «сіточкою» прикрас має вигляд ажурного плетива з ромбічних секцій, розміри яких можуть бути різними. Зокрема, у XIX ст. найбільш знаними були варіанти «сіточки» зі стороною ромба на три та чотири бісеринки (рис. 6, 7).

Майстрині з Північної Буковини та Покуття головню нанизували свої прикраси «сіточкою» на три, а із Західного Поділля – на чотири бісерини. Відзначимо, що обидва варіанти «сіточки» (зі стороною ромба на три та на чотири бісерини) популярні дотепер, але з тією різницею, що сучасні майстрині використовують спосіб нанизання «на одну нитку».

Рис. 6. Схема нанизання на 6-и нитках сіточкою зі стороною ромба 3 намистини

Рис. 7. Схема нанизання на 6-и нитках сіточкою зі стороною ромба 4 намистини

Техніка нанизання обумовлювала панування геометричної орнаментики з мотивами ромба, напівромба (трикутника), хреста (прямого і скісного), свастики, зигзагу, «ріжку», шеврону, «гребінчастого», S-видного знаку абощо, які часто поєднувалися між собою в одній композиції (рис. 8).

Рис. 8. Стрічковий гердан. Фрагмент. Кінець XIX ст., Покуття. Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького

Зокрема, найбільшою варіативністю графічного вирішення вирізнялися мотиви буковинських і покутських композицій. Для прикладу: на весільних головних уборах буковинців побутовув об'єднуючий символіку жіночого і чоловічого начала знак родючості – ромб, увінчаний ріжками [5]. Середину такого ромба заповнювали особливо вишукано – часто усередині ромба розміщували скісний хрест, що ділив його на чотири частини, які в свою чергу теж могли мати різне багатоелементне вирішення (рис. 9).

Рис. 9. Стрічкові гердани для головного убору нареченої. Фрагмент. Рубіж XIX–XX ст., Північна Буковина. Приватна колекція І. Снігура

А от для західноподільських композицій характерними були нескладні лінійно-крапчасті обриси мотивів. Як і повсюдно, найпоширенішим мотивом орнаментики був ромб, що міг мати обрамлення з крапок або схематичних ріжок (рис. 5, 10, 11).

Рис. 10. Стрічковий гердан. Фрагмент. Кінець XIX ст., Західне Поділля. Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького

Рис. 11. Стрічкові гердани. Фрагменти. Кінець XIX ст., Західне Поділля. Музей етнографії та художнього промислу (м. Львів)

Невід'ємним складником локальних особливостей бісерних оздоб був їхній колорит. Так, західноподільські бісерні прикраси XIX ст. вирізнялися чорним тлом, на якому розміщували тонко окреслені одно-, рідше – двоколірні мотиви, виконані білими, темно-вишневими, темно-синіми, темно-зеленими, теракотовими намистинками (рис. 11) [6]. А ось покутянки у XIX ст. при виконанні бісерних прикрас використовували білу, темно-вишневу, темно-зелену і теракотову барви [7]. До традиційних кольорів майстрині Західного Поділля та Покуття могли долучати й інші барви, напр., рожеву, світло-зелену, жовту (рис. 8, 12).

Рис. 12. Стрічковий гердан. Фрагмент. Рубіж XIX–XX ст., Покуття. Приватна колекція О. Тріскі

Якнайбільшою палітрою виділялися буковинські композиції, мотиви яких настільки щільно перепліталися між собою, що важко було розгледіти колір тла. Відтак, на буковинських бісерних прикрасах рівнозначно поєднувалися білий, різні відтінки зеленого, червоного, синього, теракотового та рожевого кольорів. Нерідкісною була чорна барва (рис. 9, 13, 14). Завдяки вишуканій орнаментіці з багатим графічним репертуаром і колоритом бісерні прикраси Північної Буковини вигідно відрізнялися від аналогічних творів із Західного Поділля й Покуття та інших українських теренів.

Уважно споглядаючи та вдумливо аналізуючи бісерні прикраси XIX ст. з різних куточків України, можна зробити ще не одне відкриття. Знайомство з безцінними пам'ятками здатне відкрити кожному небайдужому українцю могутній потенціал народженої понад два століття тому мистецької традиції, тим самим сприяючи сучасному розвитку бісерних оздоб народної ноші. ■

Рис. 13. Квітка (прикраса головного убору нареченого). Кінець XIX ст., Північна Буковина. Приватна колекція І. Снігура

Рис. 14. Гердан стрічковий для головного убору нареченого. Рубіж XIX–XX ст., Північна Буковина. Приватна колекція П. Василюка

Література

1. Федорчук О. Українські народні прикраси з бісеру. Львів: ІН НАН України; Вид-во «Свічадо», 2007. С. 17.
2. Федорчук О. С. Концепція етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців. Народознавчі зошити. 2017. № 3. С. 573.
3. Федорчук О. Українські народні прикраси з бісеру. Львів, 2007. С. 49–58.
4. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). К., 2005. С. 270.
5. Федорчук О. С. Типологічні та художні особливості бісерного декору буковинського народного одягу XIX століття. Народознавчі зошити. 2013. № 6. С. 1082.
6. Федорчук О. С. Бісерні компоненти західноподільського одягу XIX століття. Народознавчі зошити. 2015. № 4. С. 845–846.
7. Федорчук О. С. Мистецька традиція бісерного оздоблення народної ноші Покуття. Народознавчі зошити. 2017. № 1 (133). С. 190–191.